

Керимбекова Р.А.

ЧЕТ ЭЛДИК ТИЛ ҮЙРӨНҮҮЧҮЛӨРДҮН ОРТО ЖАНА ЖОГОРКУ КУРСТАРЫ ҮЧҮН КЫРГЫЗ ТИЛИ ОКУУ КИТЕБИНИН ТИЛ МАТЕРИАЛДАРЫ

Керимбекова Р.А.

ЯЗЫКОВЫЕ МАТЕРИАЛЫ УЧЕБНИКА КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ СРЕДНИХ И ВЫСШИХ КУРСОВ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Кандай гана адам болбосун бир тилде сүйлөп, ойлоп, жашап жүрүп экинчи тилде сүйлөп, ойлоого өтүп кетүүсү - бир далай кыйынчылыктар жана бир топ эмгектин аркасы менен ишке аша турганы мыйзам ченемдүү көрүнүш. Башка улуттар үчүн кыргыз тили окуу китебинин тилдик материалдары тил илимин окутуу методикасында лингвистикадагы теория менен практиканын туура пропорциясын табуу татаал маселелердин бири болуп келген. Тилди окутуу методикасынын өнүгүү жолунда лингвизациялануу процессине дуушар болушу башкача айтканда окутууну өтө теориялаштырып жиберүү грамматикага ашыкча орун берүү тенденциясы менен түшүндүрүлөт. Ушундай тенденциянын таасиринен улам окуу китептери менен окуу программаларынын тил үйрөнүүчүнүн өздөштүрүүсүнө оор болгон материалдардын орун алышын шарттап, окутуунун кемчилигин пайда кылган. Мындай кемчилик ар кандай тилди эне тили да бөтөн тил катары да үйрөнүү процессине мүнөздүү эле. Тил үйрөнүүнүн практикалык багытына XX кылымдын 50-жылдарынан баштап көңүл бурулуп, бөтөн тилди окутуу системасында грамматиканы өздөштүрүү маселеси тууралуу ар түрдүү, кээде карама-каршылыктуу пикирлердин жаны толкуну пайда болду. Ар түрдүү көз караштардын дискуссиясы төмөнкү маселелердин алкагында топтолгон.

1. Чет тилди үйрөнүү үчүн анын грамматикасын өздөштүрүүнүн зарылчылыгы барбы?

2. Эгер андай зарылчылык болсо, чет тилдин грамматикалык өзгөчөлүгүн өздөштүрүү негизги мааниге ээби же ошол тилди үйрөтүүнүн методикасы маанилүүбү? Грамматикалык өзгөчөлүк биринчиби же методикалык чеберчилик биринчиби?

3. Чет тилдеги тил үйрөнүүчүнүн речин калыптандыруу грамматиканы өздөштүрүү менен коштолууга тийишти, же тил үйрөнүүчү речтик ишмердүүлүккө ээ болгондон кийин гана грамматиканы түшүндүрүү керекпи?

Мына ушундай проблемалардын алкагындагы көз караштардан эки тенденцияны карап көрөлү.

а) Чет тилдин грамматикасын үйрөнбөй туруп, өздөштүрүүнү эффективдүү методика деп таануучулар (Н.И. Жинкин, И.А. Кузьмичева ж.б.).

Биздин оюбузча да тилди чет тил катары үйрөтүүдө биринчиден аларды сүйлөтүүгө үйрөтүш керек. Алар үйрөнүп жатканда тилинде өз оюн айтып, бирөөнүн оюн түшүнүп, алар менен баарлаша билиши керек. Андан кийин гана ошол баарлашуу темаларынын негизинде грамматикалык материалдарды керек.

б) Грамматикасыз чет тилди өздөштүрүүгө мүмкүн эмес деген көз карашты жактоочулар же «аралаш методду негиздөө» багыты.

Бул методду изилдөөчү методисттер франциялык Л. Кост, америкалык М.Финокьяро, белгилүү психолог О. Герменау, В.Риверс, Ф. Лейзингер, Л. Гофманн ж.б. изилдөөлөрүндө бөтөн тилди окутуу сабагы үчүн практикалык грамматиканын мазмунун аныктоо, речтик ишмердүүлүктүн бардык түрлөрүн угуу, сүйлөө, окуу жана жазуу ортосундагы байланышты табуу, грамматикалык көнүгүүлөр системасын иштеп чыгуу оригиналдуу тексттерди иштеп чыгуу проблемалары иликтенүүдө.

Чет тилди негиздүү жана бекем өздөштүрүү үчүн анын тиешелүү грамматикалык өзгөчөлүгүн өздөштүрүү зарыл деп белгилешкен.

Кийинки жылдарда чет тилди окутуу методикасында «аралаш метод» деп аталчу тенденция өнүгүп, интуиция менен аң-сезимдин, эне тил менен чет тилдин, грамматика менен речти практикалоонун ыңгайлуу байланыштарын табуу негизги методикалык проблемага айланган. Биздин практикада албетте, биринчи кезекте сүйлөөгө көңүл бурабыз. Грамматика өтүлөт, бирок ал биринчи кезекте эмес, көмүскөдө, кандайдыр бир тексттин же сүйлөмдөрдүн алкагында өтүлөт. Чет элдик тил үйрөнүүчүлөрдүн орто жана жогорку курстары үчүн кыргыз тили окуу китебиндеги тил материалдар башталгыч курстарга караганда татаалыраак болуп, сүйлөмдөрү да узун, татаал сүйлөмдөрдөн турат. Албетте ар кандай грамматикалык материалдар бир теманын алкагындагы текст менен байланышта болуп, диалог, монолог, сөздүк иштери ж.б. ошол текстке кызмат кылып, аны туура жана толук кабыл алганга багытталат. Окуу жана угуу үчүн берилген комплекстүү тексттерде оозеки жана жазуу кебин өстүрүүдөгү материалдар берилип, текст жана ага байланыштуу тил материалдары органикалык түрдө байланышта болушу зарыл. Мисалы, чет элдик тил үйрөнүүчүлөрдүн орто жана жогорку курстары үчүн кыргыз тили окуу китебиндеги тил материалдарды карап көрөлү. Бул материалдар «Коом жана жаштар» деген темага байланыштуу. Ушул темадагы ар бир грамматикалык материалдар жогорудагы темага байланыштуу. Ал тема «Коом жана жаштар», «Коом жана үй бүлө», «Кыз адеби», «Коомдук турмуш жана көз карандысыз басма сөз» деген тексттерди камтып, ошол тексттерге байланыштуу грамматикалык материалдар фразеологизм жана тактоочтор берилген. Албетте, адегенде бул грамматика жөнүндө түшүндүрүүлөр берилип, мисалдар келтирилип, кийин өз алдынча иштөө көнүгүүлөрү берилет. Бул көнүгүүнүн үлгүсү «Коом жана жаштар» текстине берилген.

Бул көнүгүүнү иштетерден мурун кинотасмасын кызыктуу болот. Мисалы: көргөзсө да тил үйрөнүүчүлөр үчүн бир кыйла

Б. Жибени колдонуп сүйлөмдөрдү маанисине дал келген фразеологизмдер менен бириктиргиле.

А	Б
1. Бегимай тал чыбыктай ийилген, турмушка чыга элек кыз эле.	Тамырына балта чабуу.
2. Бегимай өсүп жетилип, эрезеге жеткени менен башынан махабат дартын өткөрө элек болчу.	Эки көзү төрт болуу.
3. Раймалы акын бул сүйүүгө чын жүрөгү менен кирип кеткенин өзү да сезбей калды.	Башы ачык.
4. Казактын байы ал экөөнүн сүйүүсүнө жини келип, ачуусу эки көзүнөн көрүнүп турду.	Дит багуу.
5. Бегимай ата-энесине жалтанбай, сүрдөнбөй карап коштошту.	Баш оту менен.
6. Раймалы акын жаңы гана ачылып келе жаткан гүл сымал Бегимайдын өмүрүн кантип сактап каларын билбей, андан махабатынан баш туртуусун суранды.	Жерден боорун көтөрүү.
7. Байлар акын менен ырчынын өмүрүн жана жаңыдан башталган махабат дастанын өчүрүштү.	Тишин кайроо.

В. Берилген фразеологизмдерди мааниси боюнча туура келген жерлерге койгула.

(төбө чачы тик турду, уядан учуруу, ыгынан эгиз козудай, тамырына балта чабуу, шапар тебүү, чоң муштум)

1. Сагынбек бойго жетсе да ата-энесинин ..... чыкпайт. 2. Капысынан алдынан чыга калган итти көрүп, Асандын ..... . 3. Дүйнө жүзүндө канча деген жаштар баңги заттын азабынан ..... жатышат. 4. Студенттик күндөрүбүздү ..... өткөрөлү. 5. Манас кичине кезинен эле ..... болуптур. 6. Батма менен Зухра бири-бирине ..... окшош болуптур. 7. Батырбек карыя уулун шаарга узатып жатып: « ..... деген ушу балам, мындан аркы жашооң өз колунда!»- деди.

Ал эми бул көнүгүүлөрдүн үлгүсү «Коом жана үй бүлө» текстине байланыштуу берилген.

А. Тексттен орун тактооч жана мезгил тактоочторду таап суроо бергиле.

Дооронбек шаардан ыраак тургандыктан жолго эртең менен камынды. Үйүнөн алыс жүргөндүктөн ою онго бөлүнүп ары-бери басып, буюмдарын салыштырды. Көчөнүн четине чыгып жеңил машинеге түштү. Жолдо келе жатып кече кандай окуяга туш келгенин эстеп, артка карап шаарга көз салды. Шаардан узаган сайын жүрөгү уйгу-гуйгу болуп, кече эле таанышкан кишиси менен мурдатан тааныш адамдардай мамиле түзүшкөнүнө өзү да таң калды. Машиненин терезесинен тээ алыстагы тоолорго карап, ойлуу келе жатты. Бир маалда көзү илинип кеткенин өзү да сезбей калды. Бир оокумда айдоочунун: «Чоң жигит, туруңуз, келип калдык!»- деген сөзүнөн ойгонуп кетти. Көзүн ачса, айылынын четине келип калыптыр. Дене-боюн түзөп алып, машинени айылдын ортосундагы дубал менен тосулган үйдүн жанына токтотту ...

Р.К.

Б. Тексттеги көп чекиттердин ордуна мааниси боюнча туура келген тактоочторду жазгыла.

(жогору, төмөн, жогорулай, анда-мында, жанындагы, башындагы, берки, илгери, мында, бир оокумга чейин, анда-мында)

Айылдын ..... жагында турган Шаршенбек, атына минип ..... карай бастырды. .... жолуккан карыяларга саламын айтып, ... берди. Айылдын ..... мажүрүм талдын түбүнө келип аттан түшүп, бутакка атын байлап, ... үйгө кирди. Үйдүн ээси менен учурашып, ... өтүп, уккан кабарын айтты. Үйдүн ..... бөлмөсүнөн ак жуумал байбиче чыгып, алар менен учурашып, чайын даярдай баштады. «Нанга карагыла, чайдан алгыла!» деп байбиче алардын сөзүнө аралашты. Шаршенбек ..... - ..... калган жаштар тууралуу кеп-салып, улутунуп койду. Үйдүн ээси заманага жараша жаштардын ..... кармалбастыгын айтып, Шаршенбекти карады. .... ойлонуп калган, Шаршенбек: «Эмне кылабыз, айла барбы, алар да өз күнүн көрүшү керек да,»- деди оор улутунуп ...
Р.К.

А. Текстти окугула, мезгил, орун, сын-сыпат, сан-өлчөм тактоочторду бөлүп-бөлүп жазгыла.

Мисалы:

мезгил так.	орун такт.	сын-сыпат так.	сан-өлчөм так.
жакында	үстүндө	аксап	далайга чейин

Түн. Бүгүн негедир Манасбек уктай албай ордунда ары-бери оонап, ар нерселерди ойлонуп жатты. Бир топко чейин терезени карап жатып, акырын туруп, терезеге жакын басып келди. Аппак парданын четинен бир аз кайрып, сыртты карады. Караңгылыктан көзүнө эч нерсе көрүнбөдү, ошентсе да ал бир аз тыңшап, терезенин түбүндө бир нерсени күткөндөй туруп калды. Бир оокумда терезенин жанынан тез-тез басып, бирөө өткөндөй болду. Манасбек кайрадан терезеге кулагын салып, тыңшап калды. Заматта оюна ар нерселер келди. Адатынча келме келтире баштады. Тымызын басып эшиктин жанына келип, туруп калды. Эшиктин коңгуроосун бирөө басты. Ал, жарыкты күйгүзүп: «Ким бул?»-деп сурады. «Ата, бул мен, Өзермин»- деди сырттагы киши. Атасы, эмне үчүн мынча кеч келди болду экен деп, ойлонуп эшикти ачканча шашты. Уулу менен көрүшүп жатып, анын бетине тике карады.

Оюнда, эмне үчүн уулум, мынча кеч келди деген суроону берерин байкагандай уулу: «Ата, кабатыр болбоңуз мен айылдагы жумуштарымды бүтүрүп чыкканча эле кеч болуп кетти,»- деди уулу. Атасы, кабагын саал бүркөп: «Эртең эле чыксаң болмок»,-деди. Уулу: «Ата, айылдагы аксакалдардын баары сизге салам айтышты. Айылда салынып жаткан мечит бүтүптүр, ушул айдын аягында ачылышы болот экен сизди чакырып жатышат»- деди. «Жакшы болуптур, балам. Барам, барам, кантип барбай коёюн, көпчүлүк айтып жатса,»- деди атасы бир чети кубанып, бир чети бул жолу да айылына жалгыз барарын ойлонуп ...

Р.К.

Тексттик көнүгүүлөрдүн мазмуну да теманын аталышын чагылдырып, ошол теманы, текстти толук кабыл алууга багытталган.

Адабияттар:

1. Актуальные проблемы и перспективы развития обучения русского языка как иностранному. Сборник научных работ, Киев: КИИГА, 1988.
2. Аксан Д. Лингвистиканын негизги маселелери. Her Yonuyile Dil. Ana Cizgileriyle Dilbilim TDK Ankara, 1977.
3. Аксан Д. Анлам билим темалары жана түрк тилинин семантикасы. Анкара 1999. Енгин басмаканасы.
4. Артемов В. А. Психология обучения иностранному языку, Москва, «Просвещение», 1969.
5. Беляев В. В. «Очерки по психологии обучения иностранным языкам». -М., «Просвещение», 1965.
6. Бим И. Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника. -М., 1977.
7. Вардар Б. Тил илиминин негизги түшүнүктөрү жана принциптери . Түрк дил куруму. Анкара, 1982.
8. Верещагин Е. М. Лингвострановедческая теория слова. -М., «Просвещение», 1980.
9. Выготский А. С., Мышления и речь, Избр. Сос., 4. том, М., «Педагогика» 1982.
10. Вятютнев М. Н. Теория учебника русского языка как иностранного (методические основы) М.: Рус.яз., 1984.
11. Гальперин П.Я. «К психологию формирования речи на иностранном языке» -М. 1971.
12. Гриневский И. М., Гришевская С. Е., От учебника – к творческому замыслу урока, М., «Просвещение», 1990.
13. Добаев К., Кыргыз тилин өзгө тил катары окутуунун усулу. Каракол, 1992.
14. Добаев К., Молдоев А., Дербишева Г. Окутуу орусча жүргүзүлгөн башталгыч мектептерде кыргыз тилин окутуунун методикасынын теориялык жана практикалык маселелери. –Каракол, 1996.
15. Демиржан Ө. Чет тилди үйрөтүү методдору. -Стамбул, 1990.
16. Зимняя И.А. Речевой механизм в схеме порождения речи (применительно к задачам обучения инстранному языку).-М. 1968.
17. Керимбекова Р.А. Келгиле, кыргыз тилин үйрөнөлү. Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору. Бишкек, 2004.
18. Костомаров Г. В., Митрофанов С. Д., Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам, М., «Русский язык», 1984.
19. Кусаинов А.К., Асыллов У.А. Актуальные проблемы учебниковедения. Москва, Просвещение 2003.
20. Кусаинов А.К., Сариева К.Н., Башаров Р.Б., Имангожина О.З. Система мониторинга качества учебной книги. Алматы 2005.
21. Пассов Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению, М., «Русский язык», 1989.